

СПОМЕНИ НА ДАМЕ ГРУЕВ

По повод 100 години од неговото раѓање

Од шесте основоположници на Тајната македоно-одринска револуционерна организација во Солун, само тројца ни оставија свои сеќавања за своето учество во основаната од нив Организација : Даме Груев, Христо Татарчев и Иван Хаџи Николов. Додека спомените на првите двајца ги запишал и објавил бугарскиот професор Љубомир Милетич, спомените лично пишувани од Иван Хаџи Николов ги објавија нецелосно Христо Шалдев, а во изводи Гане Тодоровски.

Многу скудни се податоците за Даме Груев. Освен двете негови писма објавени од Гане Тодоровски,¹⁾ еден интервју даден на еден новинар од Единбуршкото списание „Блегвудс магазин“ во 1906 година²⁾ и неколку белешки од неговата архива,³⁾ неговите спомени што ги запиша Љубомир Милетич во време на неговиот краток престој во Софија во месец јануари 1905 година и ги објави 1927 година во една книга заедно со спомените на неговите идејни противници Иван Гарванов и Борис Сарафов,⁴⁾ овие спомени остануваат сепак за него најважен материјал за неговите биографи.⁵⁾ Овие објавени спомени на Дамета на бугарски јазик станаа туку речиси непристапни за пошироката јавност, со оглед на сè поретките примероци на тие спомени во библиотеките. Тоа од една страна и стогодишнината од неговото раѓање што се падна оваа година, од друга страна, нè натера да ги дадеме на нашата јавност

1) Гане Тодоровски, Две необјавени писма на Д. Груев, в. „Нова Македонија“ од 29. I. 1967 г.

2) Хр. А. Полјански, Едно интервју на Даме Груев, в. „Нова Македонија“ од 1—2 јануари 1966 г.

3) Изъ архивата на Д. Груевъ. Съобщава Б. Мирчевъ. Ил. Илинденъ бр. 37.

4) Спомени на Дамянъ Груевъ, Борисъ Сарафовъ и Иванъ Гарвановъ. Съобщава Л. Милетич, София 1921, стр. 3.

5) Види ја пополната библиографија за Груев во брошурката на Гане Тодоровски Даме Груев, објавена во библиотеката „Светлини на минатото“, Скопје 1968.

во превод на македонски јазик за да се запознае со Дамета непосредно од неговото лично кажување забележано од Милетич, како и со неговиот животен пат и учество во македонското национално ослободително движење. По неполни две години од изнесувањето на своите спомени на Милетич, Даме Груев загина на 11 декември 1906 (стар стил) на пат да земе учество на закажаниот втор конгрес на Организацијата, опколен од една турска потера во близината на Малешевското село Русиново каде и беше закопан во дворот на Русинската црква.

Иако не така опширни ни богати со податоци како што се Спомените на Ѓорче Петров,⁶⁾ Спомените на Даме Груев пополнуваат една осетна празнина во нашите познавања за почетните чекори на организационото поврзување на македонските интелектуалци уште во странство и нивното подготвување за претстојната долготрајна борба против поробувачите на Македонија. Спомените на Груев ни ги даваат првите размислувања на македонските студенти во Софија врз методите и начините на борбата за ослободување на нивната земја, како и за формите и содржината на нивната активност во првите подготвителни работи. Во таа смисла значајни се податоците од спомените на Груев за неговите контакти со социјалистите во Софија и за неговата активност во вечерните училишта за возрасни, што ги организирало социјалистичкото друштво „Нов живот“ за македонските работници, дојдени на сезонска работа во Софија. Подоцна овие контакти и движење на Груев во социјалистичките средини ќе влијаат одбивно во некои конзервативни и проегзархистички ориентирани средини во Прилеп, каде што бил учител, и ќе го натераат Груев покатегорички да се изјасни за својот став кон социјалистичкото учење и неговото ширење во Македонија во тоа време. Во врска со тоа Груев во своите Спомени тврди дека сериозно не го проучувал социјализмот, дека не бил ни активен социјалист, ниту пак мислел дека има услови за неговото ширење тогаш во Македонија. Но Груев не само што не го напаѓал ова учење туку ги бранел неговите поборници кога биле напаѓани од нивните непријатели. Оваа негова изјава од Спомените е достаточна да укаже дека Груев навистина бил сосем случаен сопатник на тоа движење и дека во својата понатамошна дејност во Македонија бил и си останал чист македонски национален револуционер.

Драгоцени се податоците од неговите Спомени за првите, макар и неуспешни чекори од неговата активност во Битола, а особено податоците за неговите крунисани со успех самоиницијативни чекори за турање темели на Тајната македоно-одринска револуционерна организација и за поставување на нејзините првобитни цели што се потврдува и од раскажувањата на другите учес-

⁶⁾ Види за нив поопширно во мојата статија: „Спомените на Ѓ. Петров како извор за историјата на македонското национално-ослободително движење до 1904 г.“. Год. Зборник на Фил. факултет, Том XXIII, стр. 151.

пици на овие основувачки состаноци. Податоците за создавање на првите месни комитети во Кавадарци, Прилеп, Битола, Ресен, Охрид, Струга и Штип со личностите што влегле во нив, како и честите повторни посети на овие и други градови на Македонија во кои уште немало создадени комитети, ни даваат полно право да го сметаме Груев за основоположник на Тајната македоно-одринска револуционерна организација, нејзин прв агитатор и организатор. Податоците за неговата снаодливост и смелост дури од битолскиот затвор да ја раководи целокупната работа на Битолскиот округ говорат дека во лицето на Груев имаме човек напълно предаден на Организацијата и напълно соживеан со нејзините проблеми. Впрочем, дури и кога ќе биде пренесен во малоазискиот затвор во Подрум Кале во мај 1902 година, Груев ќе ја продолжи преку писма пишувањето со хемиско мастило својата врска со раководителите на ЦК во Солун, со членовите на Окружниот комитет во Битола и задграничните претставители во Софија, интересирајќи се да разбере како врват работите на Организацијата.

Сосем се кратки, дури како да се и намерно пресметани податоците на Груев за неговите ставови во судбоносните настани на неколку месеци пред Илинденското востание. На пример, тој на брзина ја предава содржината од состанокот со Делчев во крајот на април 1903 година во Солун, така што се добива впечаток дека Делчев, иако бил против кревањето на востанието тогаш, се смирил кога му се ветило оружје за Серскиот санџак, наспроти искажувањето на првиот биограф на Делчев, Пеју Јаворов, дека Гоце успеал „Новогодишното решение (за кревање востанието — б.м.) да го измени во духот на својот план: така што Организацијата ќе преземе само едно засилено до најголема степен движење со чети, а не востание со целото население“⁷⁾ или како што Ѓорче Петров тврди во своите спомени дека „Даме сосема го разочарал Гоцета и во едно писмо отаде му пишувал дека ништо не може да се направи и дека оди во Серско да си ја сложи главата“.⁸⁾

Ништо поопширни не се податоците за необично важниот Смилевски конгрес на кој толку крупни решенија се донеле, а за кои Даме сосем кратко зборува. Единствено со доста детали се дадени во спомените на Груев само акциите во времето на Илинденското востание во Смилево и околицата, особено палењето на селото и бројките на загинатите во борбите. Меѓутоа, Груев со ниеден збор не се осврнува на борбите во другите места од Округот за што, како член на Главниот штаб на Битолскиот округ, имал можност преку создадениот обавештаен апарат да даде не само повеќе туку и најавтентични податоци.

⁷⁾ П. Јаворов, Гоце Делчев. Съчинения, том III, София 1965, стр. 220.

⁸⁾ Ѓ. Петров, Спомени, Скопје 1951, стр. 133.

Во предговорот кон спомените на Груев Љубомир Милетиќ гврди дека при изнесувањето на своите спомени Даме „избегаваше ситници велејќи кога би се впуштил во нив, работата многу би се оддолжила, па и не думал сè“⁹⁾ што е сосем точно.

Без оглед на нивната краткост и неполност и од она што е во нив изложено се гледа дека Даме Груев е првиот инспиратор на Тајната македоно-одринска револуционерна организација и најран распространувач на нејзините мрежи, тукуречи врз најголемиот дел од Македонија; дека за целото време од својата активност бил на чело на нејзиниот Централен комитет, а во времето на Илинденското востание и еден од војните раководители на Главниот штаб на македонските востаници за Битолскиот вилает; дека до крајот на својот живот бил наполно предаден на македонското национал-револуционерно движење и ја поднесол на жртва својата глава во 35 година од својот живот.

Но да го пуштиме самиот Груев да зборува за тоа.

I

Кратки биографски податоци — Првата идеја кај Груев да работи за Македонија. — Неговото апсење по убиството на министерот Белчев. — Груев во Битола презема револуционерна агитација. — Каков социјалист бил Груев. — Груев во Солун ја основува револуционерната организација.

18 јануари 1905

Роден сум 1871 година во село Смилево (Битолско). Татко ми се викаше Јован, а дедо ми Грујо. Татко ми беше сидар. Најнапред учев во моето село, каде имаше основно бугарско училиште. Учител ми беше Атанас Башев од Ресен. Потоа свршив I до IV клас во Битола, а V и VI во Солун, од каде што заминав во Белград и таму го продолжив учењето, каде останав една година и неколку месеци. Од Белград дојдов во Софија и се запишав за студент по историја во Вишето училиште. Тоа беше во 1889 година. На четвртото полугодис го напуштив Вишето училиште поради познатата училишна афера со Рачо Косев и заминав за Македонија — во Битола, каде што по малку време бев поставен за егзархиски учител во моето родно село Смилево. По една година учителствување во него се преместив за учител во Прилеп, каде што предавав во IV одделение во основното училиште и во трикласното училиште. Идната година отидов во Солун и станав коректор во печатницата на Самарџиев. И тоа траеше една година, откако потоа станав учител во Штип. И тука останав само една година и ме поставија за училищен инспектор во Солун. Оваа служба ја вршев две години, а потоа поминав една година во Солун без служба, по којшто бев цела година и половина интерниран во Битола. Повторно станав учител во Битола, а по една година паднав во турски затвор и тоа: две години

9) Спомени на Дамянъ Груевъ, Б. Сарафовъ и И. Гарвановъ, стр. 5.

лежев во битолскиот затвор, а потоа десет месеци во Подрум Кале.¹⁾ Преку Солун си дојдов во Смилево каде што ме затече Илинденското востание.

По убиството на министерот Белчев во Софија²⁾ во мене се јави првата идеја да работам за македонското дсло. Три — четири месеци пред тоа се зафативме студентите Македонци во Вишето училиште да се организираме во името на идејата за самообразование и меѓусебно влијание. Целта беше: по свршувањето на учењето сите внатре да се прибереме во Македонија, каде што имаше голема потреба од интелегентни сили. Во овој наш тесен интимен круг веќе беше се родила идејата да се создаде револуционерна организација во Македонија. Бидејќи српската пропаганда веќе беше почнала да дејствува во Македонија, ние поради тоа бевме се штреккале и мислехме дека треба да се побрза да се стави на дневен ред идејата за ослободување на Македонија, пред да успее српската пропаганда да се засили и да го раздробува народот. Самите ние бевме го испитале дејствувањето на таа пропаганда. Во Солун и Скопје, едновремено имаше агитатори. Ни се вети стипендија и ни се даде. И тогаш јас со уште неколку Македончиња отидовме во Белград. Тука можевме да ги согледаме српските намери во тоа што силно се трудеа да ни ја внесат српската идеја и да ни го наложат српскиот јазик, кое нешто уште повеќе нè нервираше.

Во Софија повеќето меѓусебно се иучувавме. Кога се токмевме да формираме друштво (се изработуваше правилникот) се предвидуваше целите на друштвото да бидат научни, а всушност се готвевме да се подбереме за идната револуционерна работа.³⁾ Токму тогаш стана убиството на Белчев. Настанија апсења — ме затворија мене и Никола Наумов⁴⁾ поради нашето учество во социјалистичката група; тоа се состоеше главно во тоа што држевме вечерно училиште.⁵⁾ Престојувавме 15 дена затворени во V-та полицејска станица. Нè иследуваа и нè пуштија. Поради тоа нашата дружба се растури и јас и Наумов, за да ја избегнеме воената служба, неколку дена по ослободувањето од затворот заминавме во Македонија. И двајцата бевме истерани од Вишето училиште додека бевме во затворот. Јас заминав за Битола. Немаше тогаш ниту спомен за некаква организација.

Летото (1891 — б.м.), се обидев да групирам неколку младинци за чисто револуционерна цел, односно идејата што ја имав во Софија почнав да ја остварувам. Прво меѓу 5 до 6 души: Лука Геров⁶⁾ (од Битола, беше

1) Подрум, денес Будрум, турско пристаниште во југозападниот дел на Мала Азија каде биле затворени видни македонски револуционери.

2) Бугарски министер на финансиите, убиен на 15. III. 1891 во Софија.

3) Истото го тврди и Петар Поп Арсов во својата статија „Произходџ на револуционното движение и пџрвитџ стџпки на Солунскиот комитетџ за придобивание на политическиџ права на Македонија дадени џ отџ Берлинскиот договорџ“ печатена во Бюлеџинџ на Временното претставителство на обединената бивша Ватрешна македонска револуционна организација, № 8, стр. 3.

4) Школски другар на Даме со кого учел во Белград.

5) Спореди за ова во статијата на Д. Мирчев, Даме Груевџ. Ил. Илинденџ I, 1, 1927 (стр. 8).

6) Лука Геров (1870—1948), учител и член на Битолскиот комитет. Учествувал во Илинденското востание во Кичевска околија како начадник

свршил V или VI клас во солунската гимназија, Неделко Дамјанов⁷⁾ (од Битола, учител), Дуртанчев (учител, родум од Битола), Никола Кочов (учител од Битола) и други:

Во Софија членови на дружбата⁸⁾ беа: Хр. Поп Коцев,⁹⁾ Д. Мирчев,¹⁰⁾ Никола Дејков¹¹⁾ (секретар при Мировниот суд сега (1905 — б.м.) адвокат во Луковит) и Поп Арсов.¹²⁾ Сметавме да дејствуваме главно во насоката да се бара приложување на Берлинскиот договор. Мислевме да создадеме организација по образец на револуционерната организација во Бугарија пред ослободувањето, да дејствуваме по примерот на Ботев, Левски, Бенковски и др. Бевме ја проучиле таа Организација. Записките, на пример, на Захариј Стојанов¹³⁾ ни повлијаеја и воопшто дотогашната бугарска револуционерна литература. Бевме се запознале и со историјата на српските движења.

Во Битола уште преку летото ја уредивме Дружбата и пристапивме кон изработувањето на Устав, но тогашниот архимандрит (сегашниов владика Козма)¹⁴⁾ разбра за тоа и успеа да разочара некои од другарите, та се попречи натамошното зацврстување на Дружбата.

Меѓу целите што си ги поставуваше таа група, освен револуционерната идеја, која што ќе се нагодуваше под скришна форма за да се засили можноста за популаризирање на идејата и за да зајакнат врските меѓу интелегенцијата, токмевме да основаме една околиска заемна библиотека за сите што сакаат. Но не стана ништо и јас си се прибрав в село. Во Смилево држев вечерно училиште за возрасни. Тоа беше сосем ново таму. Имаше посетители. Развивав чисто просветна активност. Сетне поминав пак во чисто учителска работа во Прилеп. Таму немаше услови. Учителите беа со конзервативни идеи. Со нив не можеше да се направи ништо за идејата. Дури учителите ме избегаваа кога се расчу дека сум истеран од Вишето училиште во Софија и дека сум зафатен од социјалистичките идеи. Всуш-

на Горското началство. Пред својата смрт Геров објави свои спомени во списание „Македонска мисъл“ I, 7—8, стр. 353 во кој му приговара на Груев дека само себеси се истакнувал во спомените.

7) Неделко Дамјанов, како учител по селата еден од првите членови на Окружниот комитет во Битола од 1894 год.

8) Поопширно за оваа Дружба види во книгата на Бл. Ристовски, Крсте П. Мисирков, Скопје 1966, стр. 71—75.

9) Родум од Штип, едно време член на ЦК на Тајната македоно-одринска револуционерна организација во Солун (ТМОРО).

10) Родум од Прилеп, едно време член на ЦК на ТМОРО.

11) Родум од Прилеп, судија и адвокат во Бугарија.

12) Петар Поп Арсов од Богомила. (1868—1941). Еден од основоположниците и идеолозите на ТМОРО во Солун. Долгогодишен член на Централниот комитет и на задграничното претставништво во Софија. Порано како студент бил редактор на списанието „Лоза“ и автор на книгата „Стамболов-штината в Македонија и неините претставители“, печатена во Виена 1894 год.

13) Захариј Стојанов (1851—1889) бугарски национален револуционер, општественик и писател, познат со биографиите на Христо Ботев, Васил Левски и други, како и со своите „Записки по българскиот възстаниа“ кои биле најчеста литература на македонските револуционери.

14) Козма Пречистенски од Кичевското село Орланци, прво архимандрит, па потоа егзархиски митрополит во Дебар. Најдоверено лице на бугарската Егзархија.

ност, социјализмот му го должам на социјалистичката средина во Софија.¹⁵⁾ Сериозно не бев го изучувал социјализмот, нити сум бил некогаш предаден со фанатизам на ова учење. Во Македонија ме закачуваа како социјалист, а јас предизвикуван го заштитив ова учење, но активен социјалист не сум бил и нити сум мислел дека има услови за него во Македонија. Во Солун ја продолжив идната година зафатен во печатницата на Самарџиев.¹⁶⁾ Таму се сретнав со старите другари: Поп Арсов, Андон Димитров¹⁷⁾ (родум од солунското село Ајватово, сега (1905 г. — б.м.) член во битолскиот суд); д-р Христо Татарчев,¹⁸⁾ Хаџи Николов¹⁹⁾ (од Кукуш); Христо Батанџиев (од Гуменџе, секретар на Солунската општина?). Ја подновивме со нив старата идеја. Се групиравме помеѓу себеси, заеднички изработивме правилник — Устав. Во неговата основа легнаа истите начела: барањето да се приложи Берлинскиот договор. Така беше изработен тој Устав по образецот на Уставот на Революционерната организација во Бугарија пред нејзиното ослободување. Девизата беше: спроведување на решенијата на Берлинскиот договор.²⁰⁾ Основавме Тајна организација со Централен комитет, со членски влогови. Се предвидуваше клетва и др. Во Правилникот не се предвидуваше ништо за српската пропаганда, но се имаше предвид да се претпазуваме од нејзините последици кога се освестува народот. Ова беше во учебната 1893/94 година.

Во првата година посветивме во новата организација 2—3 ученици кои ја завршија гимназијата во Солун: Александар Панов, кој стана учител во Прилеп, потоа учеше во Париз и се врати во Солун, каде што умре од болест и други двајца.²¹⁾ Со тоа годината истече.

¹⁵⁾ Според кажувањето на Д. Мирчев во споменатата статија за Д. Груев, двајцата го посетувале социјалистичкото друштво „Нов живот“ во Софија и биле предавачи во вечерното училиште за работниците печалбари — Македонци што го беше отворило ова друштво.

¹⁶⁾ Конс Самарџиев (1854—1912) родум од Прилеп. Во 1888 година отворил печатница во Солун која издавала учебници, календарчиња и списание „Книжици за прочит“. Конс бил најголем приврженик на егзархиската политика во Македонија.

¹⁷⁾ Андон Димитров, од село Ајватово Солунско, еден од првите членови на ТМОРО. После се пасивизирал.

¹⁸⁾ Христо Татарчев (1886—1952) од Ресен, еден од основоположниците на ТМОРО и нејзин прв претседател. 1901 г. заедно со членовите на ЦК затворен во Подрум Кале. По ослободувањето 1902 член на задграничното претставништво на Организацијата. При диференцијацијата настаната 1903 Татарчев ја зел страната на десното крило на Организацијата. Од Првата светска војна натаму живеел како емигрант во Италија, во Торино каде и умрел на 5 јануари 1952 год.

¹⁹⁾ Иван Хаџи Николов од Кукуш (1861—1934), книжар во Солун, еден од основоположниците на ТМОРО и член на ЦК до 1901 год.

²⁰⁾ Во веќе цитираната статија на поп Арсов се тврди дури дека и Комитетот во Солун го носел и во својот наслов тоа барање кога се нарекол „Комитет за добивање политичките права на Македонија дадени нејзе од Берлинскиот договор“. Ова тврдење единствено кај поп Арсов го среќаваме.

²¹⁾ За контактите на Даме Груев со учениците од Солунската гимназија и нивното посветување види поопширно во статијата на Т. Станков, Македонската револуциона организација“, Ил. Илиџин бр. 34, стр. 5—9. Покрај Ал. Панов биле посветени уште и Славејко Стрезов од Ресен, Васил Панчев

Груев создава месни комитети во Македонија — Прва месна организација во Кавадарци. — Груев во Штип. — Запознавање со Гоце Делчев. — Прва предадена афера во Штипско

По ваканцијата заминав за Штип, напуштајќи ја работата кај Самарциев. Во Штип заминав за да се запознаам со тамошните луѓе. Намерата ми беше да обиколам неколку места во Македонија за да подготвам терен.

Забележав дека во Штип некои граѓани добронамерно се однесуваа кон мене лично и ми предлагаа дури да станам нивни учител. Јас сметав дека е прерано да зборувам за идејата. Се разделив со Штипјани, отидов во Неготино — Кавадарци. Овде туривме темел на првата месна организација. Имаше еден трговец Иванче Велков (жив е), Пане Иванов, (главен учител, тамошен), Јанак Илиев (кожувар, тамошен), Минчев (сега е овде во статистичкото биро во Софија). Последниов беше еден од оние што свршија или завршуваше во Солун. Тој ме запозна со другите. Минчев беше всѝ посветен уште во Солун. Со негова препорака скоро се разбравме, ги отворивме картите. Им дадов пренис од Уставот што си го носев со себе, ги приведав кон клетвата и се тури почетокот. Се задржав неколку дена. Тоа беше во јули месец 1894 г.

Од Кавадарци отидов во Прилеп. Тука го затков Алексо Панов. Со него, со Ордана Поп Костадинов (тамошен учител), со Ордана Гавазов (железар) и други неколку души создадовме „комитет“ (местен комитет). Претседателот го одбираа сите. Отаде заминав во Битола. Тука ги најдов познатите другари: Пере Тошев, со кој бев учествувал пред тоа во Прилеп (тој е родум од Прилеп, VI клас свршил во Пловдив). Тој беше единствениот со кого што бев поинтимен и со кого се разбирав, но тогаш бевме уште слаби за да почнеме нешто. Пере Тошев беше во Битола без служба, живееше кај своите браќа, банкари. Таму беа и Григор Попев,²²⁾ трговец; Горѓи Пенков,²³⁾ трговец (двајцата прилепчани) и Никола Наумов. Последниов откажа — беше скептик, не веруваше во успех. Друг еден, Доревски, предлагаше првин балонот да се усврши па потоа да се дејствува. Во комитетот уште влезе Неделко Дамјанов, учител во провинцијата. Имаше и други, околу десетина души.

По неколку дена од Битола заминав во Ресен по повод осветувањето на црквата. Оттука отидов во Охрид. И во двата града создадовме комитети. Се вратив преку Ресен, та непомнам токмо дали во Ресен создадовме

од Велес, самиот автор на статијата Т. Станков од Прилеп, сите седмо-класници.

²²⁾ Григор Попев од Прилеп, член на Окружниот комитет во Битола, а при заминувањето во Солун станал член на ЦК. За својата активност остави интересни спомени што ги запиша и објави Б. Мирчев, под наслов: „Спомени на някои активни дјјци в македонското револуционо движение“, во списанието „Известия на института за българска история“, том VI, стр. 497—506.

²³⁾ Горѓи Пенков, од Прилеп, трговец со јажиња и еден од првите членови на Окружниот комитет во Битола. Загинал 1913 за време на Балканските војни во Серес.

комитет. Лицата што можат да помнат се Никола Костадинов, Петре Стрезов и Доревски (сега во редакцијата на в. „Препорец“).

Во Охрид во комитетот влегоа учителите: Александар Чакаров (сега учител во Ново Селци), Лев Огненов (главен учител). Откако отидов и во Струга, се вратив во Битола. По пат идеа со мене прилепчанчињата Алекса Панов и Григор Попев.²⁴⁾ Се сретнавме во Ресен при осветувањето на црквата. Воопшто идејата наоѓаше на добар прием во потесен круг.

Ме повикаа за учител во Штип, во чисто општинското трикласно училиште. Во Штип и Ново Село имаше до 18 учители и учителки (беа слиени). До ноември ја вршев должноста на главен учител. Во ноември стасаа Дели Иванов²⁵⁾ и Делчев кој веќе имаше идеи, слични како нашите. И тој беше се заразил од социјалистичката доктрина и паднал под влијанието на револуционерната литература во Бугарија и тој беше дошол самостојно до мислењето дека треба да се создаде една револуционерна организација за ослободување на Македонија. Делчев и Дели Иванов дојдоа во Штип назначени како егзархиски учители.²⁶⁾ Молбата ја поднеле од Софија од каде, по назначувањето, тргнаа за Штип.

Првпат тука се запознав со Делчев. Скоро се зближивме, а во една куќа живеевме. Веќе бев почнал пред нив, но горчлив беше почетокот. Се случи голема непријатност. Отидов на гости во едно село, Горни Балван, поканет од учителот Кралев (родом од Куманово). Го затеков брат му — кој беше шпиун и заптија кај валијата во Скопје. Учителот Кралев го сметав за надежна сила и се искажав отворено и пред брат му. Овој не скри дека е заптија, но божем во оставка. Мене ми се гледаше соблажлива можноста, ако може да стане тој пак заптија, да се служиме со него со тајните. Овој тргна од селото и се врати в град, руча кај мене и замина во с. Неманци — влегува во црквата и подметнува во црковните книги едно компромитирано писмо. Потоа ѝ се јавува на власта, станува процес, го отеруваат попот и учителот во Скопје. Не се разбра кој е предавникот. Шпиунот во Скопје за сè му соопштува на валијата Хафас паша. За да провери, валијата го праќа по една недела назад во Штип со уште двајца од кои едниот бил јаворот на валијата, јузбашија, а другиот помошник на бинбашијата. Се облекле во востанички алишта, всушност, во араамиски алишта. Во моите проповеди се загатуваше и за идните дејства, а овие нарочно така се облекле. Дојдоа во Штип јас ги загледав во кафеаната кога стасаа со колата. Се сместија во анот. Кај мене се јави недоумица. Отидов да ги видам. Кога ги прашав зошто дошле, одговорија дека за нив нема опасност, зошто патувале под

²⁴⁾ Со повеќе детали за начинот на патувањето на Груева, неговите среќавања во Охрид, Струга и Ресен, како и за методот за придобивање на членови за Организацијата, пишува учесникот на овој пат, прилепчаниецот Григор Попев во своите сеќавања запишани од Бојан Мирчев.

²⁵⁾ Туше Дели Иванов од Кукуш, главен учител. Од пролетта 1901 до почетокот на 1903 Дели Иванов бил претставник на Организацијата. Опширно го опишал едногодишното учителствување во своите сеќавања: „Спомени за Гоце Делчев — Учителствување в Шип“, „Македонска мисл“, I, 9—10, стр. 379—385.

²⁶⁾ Според Туше Дели Иванов тој и Гоце стасале кон крајот на ноември во Штип. Гоце не бил поставен од Егзархијата туку од штипската општина, тврди Дели Иванов.

маската на трговци за Кочани и дека нарочно тој ги донесол за да ми ги претстави мене па да им дадам напатствија. Поверував. На првото среќавање шпиуните ми го претставија помошникот на бинбашијата, чист Турчин којшто добро знаеше српски. Тој ми објасни дека кога убил еден Турчин 12 години живеел во Србија, та заборавил бугарски. Беше убавец, лицец. Другиот другар се престори на болен и не се јави, зошто и не знаел бугарски, а личеше дека е Турчин. Дојдоа в куќи, токму кога дојдоа едни селани од село Неманци да ми се поплачат што ги снашло, имено дека еден непознат човек им потфрлил писмо. Доовде во сè беше посветен и учителот Калајџиев (штипјанец), со кого што бевме заедно кај учителот Кралев во селото Балван, а и во овој случај тој беше пак кај нас. Турчинот — претставен под името Стојанов, божем „братучед“ — се увери во вистинитоста на доносот. За идниот ден ги задолжив да дојдат на ручек дома. Утрината по пуштањето на црквата пак отидов во амот да ги сирнам. И пак вториот Турчин (јаверот) не излезе — се правеше болен. Јас пак верував. Се расположивме во амот на балконот да пиеме. Токму тогаш дојде учителот Кралев на коњ, придружен од еден стражар, кој држеше едно бело торбе, запечатено; внатре му беа книгите, откако беше станал претресот во неговата куќа. Го вода на иследување. Бидејќи стражарот ми беше познат, ги повикав горе кај нас. Кога се ракуваше учителот со „Стојанова“ разбрав дека не го познава. Тогаш брат му за да ја поправи грешката почна да му објаснува кој е и каков е. Јас се зачудив дека за еден „братучед“ треба толку да се објаснува кој е и каков е. Се јави кај мене сомнение. За да можам да се уверам го задолжив учителот да седне до мене. Кога се сврши ракијата (нашиот „Стојанов“ за тоа време сè во земјата гледаше) го искористив случајот и го пратив шпиунот да појде и порача друга ракија. За тоа време му ја нагавив ногата на учителот и го прашав со мимика за „Стојанова“ што човек е. Тој ми даде знак дека сум паднал во стапица. Но сметав за поумно да не покажувам наеднаш. Отаде стражарот го однесе учителот во општинскиот дом, а јас по малку се поделив и право дома. Во куќата ги прибрав сите весници и книги. Си пишував со луѓе од Кнежевството, имав револуционерни сочиненија и весници од Бугарија па ги пренесов во друга куќа. Го известив истовремено за работата и учителот Калајџиев. Овој, бидејќи беше фамилијарен, многу се исплаши. Турците ме поканија на ручек и јас отидов. Учителот Кралев го пуштија од општинскиот дом, а само книгите му ги задржаа. Ме повикаа мене да ги прегледам — значи месната власт не беше посветена во тајната, раководена од Скопје — и јас ги успокојив дека нема ништо, кога скрив во ракавот 2—3 компромитирачки писма. Момчето Кралев сам беше си направил шифра — беше остроумно момче — бидејќи јас му бев зборувал дека со шифра ќе се води кореспонденцијата. Да забележам дека Кралев минатата година беше убиен како востаник.

На враќање пак го прашав за „Стојанова“ ,а тој јасно ми рече дека не го познава и дека се сомнева во брата си. Му порачав да ја проучи како стои работата, кога го заплашив дека во спротивен случај ќе одговара. По половина час ми донесе податоци, кои и какви се другарите од неговиот

брат. Покрај сето тоа јас отидов на ручек, сè така весел како и порано, да не сетат дека сум ги разбрал.

Попладне го пречекавме владиката Максима кој што токму тој ден дојде од Скопје и под изговор дека владиката ме повикал, скроив да им откажам да не доаѓаат кај мене на вечера, како што бев ги поканил. Реков нарочно дека и печено прасе ќе има, за ужас на Јаверот, кој беше рекол дека царството го губи, но верата не си ја газил. Отидов пак и ги поканив кога им јавив дека по вечерата ќе треба да одам кај владиката. Јаверот се откажа да дојде на вечера (заради прасето), се преправаше дека е болен, а другите, бидејќи другиот ден ќе патуваа, половината се откажаа.

Бидејќи се колебаа не настојував и така се погодивме да им пратам еден дел од вечерата. Се збогувавме. Шпиуноут уште попладнето од мојата воздржаност заклучил дека сум се достигнал и сè му открил на братот си, кого го мислел за способен да му послужи. Неговиот брат му рекол дека божем сум ги познал уште од првото среќавање какви се. Јас така нарочно му реков. На другиот ден божем заминуваат за Куманово, ја извлекуваат колата од анот и ја преместуваат во еден турски ан, а сами се сместуваат во една турска куќа, без да знаеме ни јас ни учителот којшто си замина на село.

Спроти куќата на Калајџиев има маалска чешма. Третиот ден случајно Калајџиев оди на полноќ на вода и таму ги затекува со деврието (ноќните пазачи). И мојата куќа беше близу. Калајџиев утрината ми јави и ние разбравме дека се во градот. По една недела тие си заминаа во Скопје. За тоа време беше дошол еден учител од комитетот. Страв! На валијата сè му кажале. По 2—3 недели дојде сам валијата. Јас го пречекав со учениците. Шпиуните дојдоа уште трет пат, но за чудо од ова немаше за мене никакви последици.

III.

Гоце Делчев и Дели Иванов во Штип. — Просветна агитација. — Груев во Софија и во Солун. — Неговата средба со Егзархот. — Интернирање на Груев во Битола и неговата дејност како раководител на Битолскиот револуционерен округ. — Неговото апсење во Битола. — По две години затвор Груев оди на заточение во Подрум

Тогаш Гоце Делчев и Дели Иванов дојдоа во Штип. Веќе имавме неколку души посветени од еснафите. По Божик се посветија и други луѓе. Делчев ми направи впечаток со својата чесност и отвореност. Тој беше при првите опити да воведува — (луѓе во Организацијата — б.м.) дури прекалено отворен, та требаше да го контролираме за да не ја издаде нашата слабост, слабоста на Организацијата. Тој се стремеше да ја кажува вистината, мислејќи дека секој треба да ја прима идејата така како што тој го прими планот и сето друго како што го затече.

Во Солун останаа споменатите лица и го претставуваа Централниот комитет. Поп Арсов можеби беше секретар, д-р Христо Татарчев — претседател. Ретко се допишувавме. Во време на велигденската ваканција Делчев и Дели Иванов заминаа за Кукуш со обврската да се вратат и до Солун,

каде што ги препорачав за да проверат каква дејност развиваат и другите. Се вратија потполно разочарани. Таму беше позаспала работата. На враќање Делчев се одбил во Гевгелија и Дојран, каде што турил основи на Организацијата. Се врати во Штип. Со тоа си помина годината.²⁷⁾

Во Штип правевме собранија со посветените, коишто беа означени со бројки без да им се пишуваат некакви имиња.

Почнавме со лажен број — најмалку од бројот 80 за да мисли секој дека се забавил. Беа разделени на групи; десетарите ги собираа, без да се знаат едни со други. На собранијата се вршеа разговори, куражења, им се даваа книги и весници за читање, се упатуваа во своите должности. Отворивме празнично училиште, се држеа предавања со чисто револуционерна тенденција,²⁸⁾ на пр. „Обединувањето на Италија, Американското востание, биографии на револуционери како Гарибалди, Маџини и сл., „Соединувањето на двете Бугарии“ и др. Имаше голем наплив на слушачи. Идната година се даваа на штипската сцена театарски претстави: Иванко и слични револуционерни комади. Земавме учество јас, Делчев, Дели Иванов, Ѓурков (учител); читавме предавања. Пуштивме гранка и во Радовиш (таму беше учител Станков²⁹⁾ сега во администрацијата на в. „Вечерна пошта“) и во Виница (таму беше учител Алекса Чакаров, кој сега го издава в. „Автономија“).

Во време на ваканцијата заминав за Софија за да научам што се мисли со четите кои беа почнале да ја префрлаат границата — се готвеше востанието во 1895 година. Дотогаш нис внатре немавме никакви врски со надворешната организација во Кнежевството.

Се сретнав со Туфекчиев³⁰⁾, Љапчев³¹⁾ и со Китанчев³²⁾. Им раскажав за нашата организација внатре, што имаме и што сме направиле. Ки-

²⁷⁾ Многу побогати и поинтересни податоци за едногодишната работа во Штип дал Туше Дели Иванов во својата статија што не ги спомнува Даме и тоа: За распределбата на работата меѓу Гоце, Даме и Туше; за постигнатите успеси на Гоце во организирањето на селата од Штипска околина; за уредувањето на канали од Штип до Кустендил, за пренесување оружје и литература; за неуспешниот обид во собирањето нари од штипските богаташи за Организацијата; за широките сфаќања на Гоце по однос на турското сиромашно население и сл. За истово провери и кај Ѓорче Петров, во неговата статија, Македонското ослободително дело. Предговор и белешки од д-р Гане Тодоровски, Скопје 1971, стр. 174 и натаму.

²⁸⁾ Горното го потврдува и Ѓорче Петров во своите спомени на стр. 26.

²⁹⁾ Тодор Станков од Прилеп, еден од првите членови на Организацијата уште во Солун како ученик.

³⁰⁾ Наум Туфекчиев, трговец со оружје и потпретседател на Врховниот комитет во Софија од 1895—1896 година. Од него се снабдувала Организацијата со застарено и исфрлено од употреба оружје за пари. Туфекчиев често шпекулирал при продавањето на оружјето.

³¹⁾ Андреј Љапчев од Ресен (1866—1933) буржоаски политичар. Кокектирал со луѓето на Организацијата, но подоцна бил еден од најверните спроводници на политиката на Фердинандовиот двор и буржоаските врвови на Бугарија.

³²⁾ Трајко Китанчев од Подмочани, Ресенско (1856—1895), општествен работник и книжевник. Остар противник на Егзархијата и нејзината политика спрема Македонија. Прв претседател на Врховниот македонски комитет. Несвесно се подал на интригите на таканареченото Мелничко востание и кога ја разбрал вистината од срцев удар умрел.

ганчев беше болен, та не можевме да зборуваме за востанието. Последново многу ни пречеше на нашиот план. Јас наеднаш разбрав со какви средства се почнало и не очекував никакви особени резултати. Преку Пловдив — Одрин — Деде-Агач заминав за Солун. Зборував и со Китанчев како да си помагаме во иднина. Нашите барања тогаш главно се ограничуваа да ни се дава морална помош и да ни олеснуваат со праќање на револуционерна литература.

За нас беше утешно дека и емиграцијата во Кнежевството беше почнала да работи во истиот дух како и ние и дека пристапува кон делото.

Идната година станав во Солун инспектор на народните селски училишта со цел да се задржам во Солун како би заживнала работата на Централниот комитет. По време на секоја ваканција — божиќна, велигденска, ги обиколував градовите и посетував. Тогаш Централниот комитет почна да функционира поредовно, тогаш тој го доби вистинското значење на „Централен“. Додека бев во Штип, преписката ја водев директно со Битола.³³⁾ Се служевме со хемиско мастило, со псевдоними. Комитетот веќе почна редовно да дејствува како Централен. Мрежата на месните комитети се наголемуваше. Почнавме и да викаме од некои подалечни места доверени лица, за да ги посетуваме. Тогаш почнавме да издаваме и хектографиран лист,³⁴⁾ којшто се праќаше во сите околии. Имаше веќе и „канали“. Тоа беше учебната 1895/96 година; во 1896/97 година пак останав инспектор. Ја продолжувавме активноста. Горче Петров беше учител во Солун. Тој беше пратен во Софија за претставник, всушност просто со значење на агент, кој не олеснуваше со порачки и друго.

Идната учебна 1897/98 година останав без служба. Егзархијата врз основа на соопштението на Општинскиот претседател ме повика на објаснување, божем за безбожништво. Јасно му реков на Егзархот, дека не за безбожништво, а поскоро се плаши од Организацијата за која што сè му раскажав. Егзархот се однесе со наклоност, не ме советуваше да се откажам, но тогаш искажа само страв со пребрзани акции да не ја предизвикаме австриската окупација на Македонија. Ние непријателски се однесуваме кон српската пропаганда; Егзархот сигурно бил убеден дека нашата активност не е без полза, зошто тој не најде ништо друго да забележи освен спомнатиот страв од австриската окупација. Се поделивме добро. Почетокот на „Братството“ во Солун³⁵⁾ се совпадна со последното време на мојот престој во Солун и со моето отпуштање од служба. Од Солун по една година ме интернираа во Битола.

19 јануари

Во Битола престојував интерниран околу една и пол година. Потпомаган од факонот Томе³⁶⁾ (родом од Кичевско, свештеник во Битола) од

³³⁾ Спореди во цитираната статија на Туше Дели Иванов, стр. 383.

³⁴⁾ Според Горче Петров, во неговите Спомени, Скопје 1950, стр. 23, хектографираниот весник на Дамета се викал „Востаник“.

³⁵⁾ Организацијата на Врховистите од 1897 година во Солун помагани од бугарскиот солунски конзул Делчо Колушев со цел да ја парира активноста на Централниот комитет на ТМОРО.

³⁶⁾ Тома Николов, факон и активен член на Организацијата. Бил делегат за Кичевско на Смилевскиот конгрес.

Ѓорѓи Пешков, Аце Дорев³⁷⁾ и некои учители — туривме посолиден темел на Организацијата. Имаше основан местен комитет, но и овде беа позаспале. Ги заживнавме и комитетите од околиите. По селата се организираа. Идната година (1900) бев поставен за наставник во гимназијата во Битола. Дојдоа уште двајца другари — Пасков³⁸⁾ и Гирџиков.³⁹⁾ Истата зима дојде и Славејко Арсов.⁴⁰⁾ Гирџиков и Пасков се грижеа за создавањето на хектографираниот лист. Помагаа и за неделното училиште. Се правеа купувачки на материјали. Одев по околијата, отидов во Прилеп, Охрид, Лерин. Дури и кога бев интерниран одев. Обиколките беа во врска со нашата администрација. Јас се сметав за раководител на Битолскиот округ. Во Солун д-р Христо Татарчев врвеше за претседател со Пере Тошев и Христо Матов. Последниов, кога беше во Скопје, иако беше член на Организацијата, под влијанието на митрополијата⁴¹⁾ повеќе пројавуваше наклоност да ја насочува активноста на Организацијата против српската пропаганда со која што беше повеќе во допир. Кога дојде во Солун, Матов ги пригрна порешително чисто револуционерните цели.

Бевме организирале веќе една чета, првата чета во Костурско. Делчев беше одавде Вардар.

Заврши учебната година и на 6 август 1900 бев уапсен. Повод беше убиството на поп Ставрета. Човекот кој отиде да бара пари од поп Ставре, беше дотеран за четник и беше сместен кај мојот братучед. Бев во државниот затвор како сите затвореници. Во затворот останав две години, а потоа во мај 1902 бев заточен во Подрум. Во Битолскиот затвор имав право да се гледам со посетителите и бев во тек на сè што се правеше, имав можност да пишувам со шифри. Бев во голема стаја заедно со 40—50 души секакви затвореници. Јас и од затворот го раководев Битолскиот санџак. Делчев беше дошол привремено во Битола. И оттогаш се задолжи Лозанчев⁴²⁾ да земе у чество во раководењето. Лозанчев беше фотограф. Пред да дојде

³⁷⁾ Аце Дорев, книжар, член на Округниот комитет на Битола и раководител на „Информационото биро“ во време на Илинденското востание во Битолско.

³⁸⁾ Васил Пасков (1872—1934), од село Осиково, Горноцумајско. Покрај професорската работа подоцна учествувал во редактирањето на весникот „Револуционерен лист“ (1904), в. „Илинден“ (1907) и др.

³⁹⁾ Михаил Герџиков (1877—1947) од Пловдив, анархосоцијалист. Под лажното име на Тодор Луканов бил една година професор во Битола. По една провала во Битола го напуштил градот. Близок пријател на Гоце Делчев и учесник во Преображенското востание. За својата активност оставил спомени забележани од Љубомир Милетиќ.

⁴⁰⁾ Славејко Арсов (1878—1905) од Штип. Виден македонски револуционер и ресенски војвода во време на Илинденското востание. За својата активност оставил спомени објавени од Љ. Милетиќ и преведени на македонски јазик 1951, под наслов: Востаничко движење во Југозападна Македонија.

⁴¹⁾ Егзархиската митрополија од Скопје.

⁴²⁾ Лозанчев Анастас (1870—1945) од Битола. Претседател на Округниот комитет од 1902—1903 и член на Главниот штаб на Округот во време на Илинденското востание. По востанието емигрирал во Бугарија и таму умрел.

од Солун во Битола, Лозанчев земал учество во комитетот. Тој беше се пооттеглил малку, бидејќи работата не спорела, та испаднал во малодушност.⁴³⁾ Сега, кога бев во затворот, тој повторно почнал да ги раководи работите. Тоа како да беше во втората година. Делчев замина за Костурско. Во затворот беше и Мицко,⁴⁴⁾ родум од село Латово — Кичевско. Тој беше осуден како востаник од 1881 година и дотогаш прележал цели 19 години во затворот. Често се среќававме. Мицко беше србоманин. Јас се обидов да повлијаам на него, а тој, кога беше пуштен дури ми вети да влезе во нашите чети, но не го стори тоа, се гледаше под влијанието на српскиот конзул или на српските учители.

Во месец мај ме испратија во Подрум. Таму ги затеков д-р Татарчев и Христо Матов, та заедно поминавме. И во Подрум знаев како врват работите (на Организацијата — б.м.). Со хемиско мастило водев кореспонденција со Солун, Битола, Софија. Писмата за лице беа пишувани на турски. Добро си поминав во затворот — како во Битола, така и во Подрум.

IV

Груев ослободен од заточение се враќа во Солун. — Решението за востание и Гоце Делчев. — Прва средба на Груев и Б. Сарафов. — Груев на Конгресот во Смилево. — Неговото учество во Илинденското востание. — По капитулацијата Груев останува во Битолско

Ме пуштија пред Велигден 1903 година. Се вратив слободен во Солун. Го затеков земеното решение за востание. Гарванов беше претседател на Централниот комитет. Ми ги објаснија мотивите за да се земе такво решение. За востание се искажал и Чернопесев.⁴⁵⁾ Струмичкиот претставник бил за, Одринскиот — исто.⁴⁶⁾ Луѓето (гурбетчиите) беа се вратиле веќе од Цариград по своите куќи во Македонија — доцна беше да се размислува. Во Солун дојде Делчев. Правеше приговори. Главно наоѓаше дека Серскиот санџак е сосем без оружје. Ние го утешивме со ветувањето дека ќе се

⁴³⁾ Во своите необјавени спомени Анастас Лозанчев, член на Окружниот комитет, ја отфрла оваа причина за своето повлекување од работата, а како главна причина ја наведува нетрпеливоста помеѓу него и Даме заради „апсолутизмот на последниот“ (препис на спомените на А. Лозанчев — втор дел под наслов: „На спомените на професор Милетич, од войводи и други дейци, како и на разни издания коишто третираат въпроси по ВМОРО“ от А. Лозанчев. Библиотека на историскиот семинар, Скопје, инв. бр. 10401.

⁴⁴⁾ Мицко Крстич (1840—1909) од Латово. Осуден во Битола на 101 година робија заради учество во Демирхисарската завера во 1881, како војвода на една чета. Придобиев од големосрпската пропаганда по долгогодишно лежење во затворот излезен на слобода се јавил со српска чета во Порече. Убиен во Кичевско од младотурците 1909 г.

⁴⁵⁾ Чернопесев Христо (1868—1915), Бугарин од Плевенско, учесник во македонското националноослободително движење како струмички војвода и раководител на Струмичкиот округ. Заедно со Сандански водел одреди од Македонија против контрареволуцијата во Турција 1909 година.

⁴⁶⁾ Груев не споменува ништо за опозиција против решението не само од страна на Делчев туку и на други видни раководители.

прати потребното оружје преку специјални доставувачи. За тоа ќе го пратевме Гочев.⁴⁷⁾ Се надевавме дека пак ќе се донесат од Грција пушки директно по море, сметавме за една пратка од 1000 пушки. Делчев се смири. Тој тргна да уреди канал за Света Гора од каде ќе врвеше оружјето за Серско, а потоа сакаше да се врати за Кукушко, каде некои беа се прогласиле за врховисти. За неговото убиство дознав во Смилево на Конгресот. Јас тргнав еден-два дена по заминувањето на Делчев и во Битола останав ден-два. Делчев бил предаден во Броди од благајникот.⁴⁸⁾

На Конгресот (во Смилево — б.м.) ја претставив положбата таква каква што е; сметав за неумно да се премолчува дека некои реони не се никако подготвени и дека нема да земат учество (во востанието — б.м.). Со Сарафов⁴⁹⁾ се сретнав прв пат во Смилево, во мојата куќа. На Конгресот Сарафов беше одлучно за дејствување.

Имаше мислење и порано да се почне востанието. Не верувавме дека Турците ќе се решат да прибегнат до таква жестокост — сосем да го упропастат населението. Сарафов доверливо кажуваше како еден министер рекол дека ако бидеме во состојба да задржиме 60 000 турска војска, Бугарија ќе се замешала. И најодзади јас допуштив дека тоа може да стане. Конгресот ме одбра за член на Генералниот штаб на Битолскиот вилает заедно со Сарафов и Лозанчев.

До востанието го обиколивме Охридско, Демирхисарско, Костурско. Кога се објави востанието и тројцата бевме во Смилево. Реонски началник беше Сугарев.⁵⁰⁾ Во селото имаше аскер од 60 души. Во време на „довата“ го нападнавме. Селаните од куќите во заседа, а Турците во параден ред — околу 30 души паднаа мртви. Останатите влегоа во училиштето, други во нивната куќа. Судирот од наша страна неуспешно се заврши. Ние бевме в планина. Слеговме, се придруживме кон селаните, бевме сите до 200 души. Турците беа осигурени во училиштето кое беше каменс здание, та ништо не можеше да се направи. Цела ноќ се продолжи престрелката. Ноќта ја запаливме просторијата во која имаа склад со оружје и друго. Имаше внатре и аскер, та некои внатре и живи изгореа. Се обидовме да ги дигнеме со динамит другите зданија во воздух, но не успеавме. На другиот ден, 21 јули,⁵¹⁾

⁴⁷⁾ Веројатно Георѓи Гочев од Штип, учител и активен учесник во македонското револуционерно движење уште од 1895, особено вешт организатор во пренесување на оружје.

⁴⁸⁾ Сè уште останува отворено прашањето за предавството на Гоцевата чета.

⁴⁹⁾ Борис Сарафов од Гајтаниново (1872—1907), прво претседател на Врховниот комитет во Софија, потоа отстранет од тоа место се вовлекува со чета во Македонија и станува член на Штабот на Битолскиот округ во време на Илинденското востание. Славољубив и авантуристички тип. Примал мито од бугарскиот и од српскиот двор и создавал своја „Сарафистичка“ партија во Македонија. На Рилскиот конгрес осуден за тоа на смрт условно, а 1907 и убиен.

⁵⁰⁾ Сугарев Ѓорѓи (1876—1905), виден македонски револуционер. Од 1901 член на Битолскиот окружен комитет, а 1903 реонски војвода. Предаден во Паралово 1905, загинал во борба со турскиот аскер. Омилена личност во македонските народни песни.

⁵¹⁾ Трети август по нов стил.

попладне дојде на помош друг турски аскер. Ние бевме дале заповед за повлекување, но нашата авангарда пред селото, селската чета, која беше таму определена не беше ја примила оваа вест. Една друга чета го пречека аскерот, паднаа 10 души Турци со еден јузбашија, а од нашите еден четник. Четата беше на Стојан Донски, смилевска. Кога отстапила четава, аскерот се приближил кон авангардната чета, оваа отворила огон убила 2—3 Турци и аскерот се тргнал назад и се сместил в планина горе, колку еден час далечина. Ние бевме на другата страна од гората. Во селото пак овие Турци стоеле затворени, а некои селани си биле по куќите. Кога авангардата ја виделе сите се повлекле и таа се повлекла — и на третиот ден аскерот без пречка влезе во селото, ги ослободи своите другари Турци и запали тогаш 30 куќи. Сите селани беа незадоволни од ова отстапување, кое го нареди Штабот. Кога селаните го видоа чаdot од запалените куќи, лочнаа да приближуваат кон селото. Турската војска помислила дека ќе биде нападната од нив, почнала да бега кога ги оставила чантите и другите работи, а селаните влегле и го изгаснале огинот.

Идниот ден ние наредивме да појде една стража да ја заземе височинката Гореv Гроб. На излегување од селото стражата забележала дека иде војска од Прибилици. Четата ја водеше Донски (15 души); станала престрелка. Се притекнавме и ние на помош, ја заобиколивме десната страна на Турците и тие се разбегаа оставајќи ги коњите. Потоа се зафативме да копаме шанци околу селото. Стојков⁵²⁾ беше специјалист. Трапот го копаа убаво. Се јавија Турци на највисоката чука. Но се уплашиле кога помислиле дека сме многу и дека сме во тврдина. Аскерот се врати во Битола без да фрли еден куршум.

До 14 август бевме мирни. Сарафов се оддели и отиде во Демирхисарско. На 14 август дојдоа девет табури војска од 600—800 души. Цел ден се тепавме со заземени позиции насекаде. Раководевме јас и Сугарев. Нападот беше со артилерија. До 10 часот попладне (значи четири часа), паднаа 32—33 четници. Имаше и Турци паднати. Јузбашијата сетне рекол дека стотина души паднале. Тогаш почна повлекувањето на четите. Еден ден останавме во гората над селото. Јас бев таму. Сугарев премина во Ресенско. Турците уште не мркнало влегоа во селото, околу 12 часот. Но еден дел од аскерот веќе на пладне влегол во селото. Наеднаш почнаа да ги палат куќите. До вечерта пламна селото. Целото население беше во гората со еден дел од четите. Турците веќе наоколу ги заобиколија четите. Во селото останаа неколку души старци, неспособни, кои ги истепаа. И во логорот во гората беа убиени околу 40 души од двата пола, кои на пооткриени места беа ги зафатиле куршумите. Тие самите, исплашени беа се изложиле. Нојта еден дел од мажите минавме низ турскиот кордон од планината во соседната гора. Жените, децата и старците си останаа во гората под селото. Идниот ден семејствата се предаваа и се прибираа во селото. При предавањето

⁵²⁾ Димитар Стојков од Гајтаниново, потпоручник, братучед на Борис Сарафов. Од Смилевскиот конгрес определен бил за воен инструктор на Охридските чети. Извел тајна воена маневра со селските војводи, од една страна, и Кичевско-демирхисарските војводи, од друга страна, на теренот меѓу Горна и Долна Копачка — Кичевско, пред Илинденското востание.

немало обесчестувања. Првиот ден некои жени со деца, застигнати, биле обесчестени, па и убиени. Си влегле во селото, кое било изгорено. Војската остана таму по височинките околу селото уште три дена. Војската го продолжи понатаму патот по сртот на Бигла и стаса во Демир Хисар. Ние се вративме назад во Смилевско. Ноќно време слегувавме и во селото. Храната и алиштата беа скриени во гората, та тоа се спаси. Околу 50 семејства останаа сосем без алишта.

По капитулирањето поголемиот дел од двата пола (околу 300 мажи), со исклучок на вооружените востаници, се прибраа во Битола. Не сакале да ги пуштат во градот, но најпосле влегле в град. Таму се сместиле делум и во свои куќи. Потоа, во септември се собравме сите — и Лозанчев и Борис — во селото, каде што пак стаса војска. Ние излеговме по сртот на планината; бевме 150—160 души и зазедовме позиции. Забележавме дека идат војски и од две други страни. Ние го зедовме центарот. Крилата отворија огон. Се заврза борба. Крилата отстапија. Центарот по неколку пукања пак отстапи кон гората. Со десното крило, каде беа селаните стана посилна борбата; паднаа четворица наши. Бојот траеше 3—4 часот попладне. Ноќта војските се сместија долу во котлината, а еден дел горе, по сртот. Од четите еден дел замина кон Горни Демир Хисар; а ние се вративме во Смилевско (судирот беше на синорот на Бојишко-Церовско). Војската го продолжи патот за Горни Демир Хисар. Со мене беше Сарафов. Тогаш се поделивме. Јас предложив да заминам кон Леринско, но и тој го сакаше истото. Борис се изјасни дека е решен да замине за Бугарија и го зеде патот преку Битолско-Леринско. Со него тргнаа и некои од неговите луѓе, па и други.

Откако замина Сарафов се приложи општото решение за сопирање на акциите. Околу 400 пушки се складираа. Заминав да ги надгледувам другите реони во Битолско. Помошните мисии на Англичаните⁵³) внесоа малку успокојување и утеха. Од друга страна, слухот за реформите⁵⁴) донекде нè окуражи.

⁵³) Повеќе мисии за постраданите во Илинденското востание дошле во Македонија. Најефикасна и најрана била мисијата на Балканскиот комитет од Лондон, дојдена во Битола во октомври 1903 година. На чело со секретарот Хенри Брајлсфорд, оваа мисија делела помош во храна и стока и се задржала цели пет месеци. На неа мисли Даме Груев. Види го извештајот на таа мисија, во „Одбрани текстови за историјата на македонскиот народ“, том II, стр. 300—302.

⁵⁴) Се однесува на Мирцштегските реформи објавени на 22 октомври 1903 година за кои се најдени белешки во Дамевата архива од која објави Б. Мирчев во написот: „Изъ архивата на Даме Груевъ“, Ил. Илинден. бр. 37, стр. 3—4. Всушност, реформите и реформаторите означиле директно мешање на европските држави, но не во полза на македонскиот народ, а за да ги заштитат европските држави своите интереси во Турција.